

JONAS BALYS - LIETUVIŲ MITOLOGIJOS TYRINĖTOJAS

Jonas Balys yra pirmas XX a. lietuvių mokslininkas, griežtai pozityvistiškai pasukęs link lietuvių mitologijos relikto tautosakoje. Anksčiau su retomis išimtimis menkai lietuvių tautosaką teišmanę užsieniečiai, ypač A. Brückneris ir A. Mierzyński, nusiteikę ypač hiperkriškai, lietuvių religinę tradiciją pristatė kaip egzotiškos, atsilikusios gentelės skurdžių vaizdinių samplaiką, kurios perteikimas šaltiniuose ir taip palydėtas kurioziškų nesusipratimų XIX a. lietuvių mitologijos tyrinėjimai, nuspalvinti romantiška dvasia, pozityvistinės kritikos neatlaikė, ir jų tąsa būtų anachronizmu. Beliko taikytis prie tuometinio mokslinio stiliaus, tuometinės mados, pozityvizmo vėlyvųjų laidų, nes kitaip į europinį kontekstą nebūtų patekta. J. Balys tą ir padarė, būtent – pozityvistiškai perskaitė istorinių šaltinių medžiagą, nepaprastai kritiškai juos išlukštė, preciziškai sutvarkė tautosakinę medžiagą ir tai, kas abiejuose ypač stipriai išvėtytuose sluoksniuose sutapo, pateikė kaip lietuvių mitologiją.

Teoriniu J. Balio mitologijos tyrinėjimo pagrindu tapo XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios pozityvistinės religijų istorijos, kaip animizmas, animatizmas, kurios laikėsi prielaidos, kad religija evoliucionuoja nuo „primityvios“ stadijos, tikėjimo dvasiomis, abstrakčia galia, sielomis – iki politeizmo ir galiausiai monoteistinių religijų. Šis procesas „primityviose“ gentyse tebevyksta, ir jį galima atpažinti kaip ikipoliteistinę religijos formavimosi stadiją. Tokiomis prielaidomis pasiremęs, J. Balys daugybę šaltinių minimų dievybių paprasčiausiai priskyrė ikipoliteistinės religijos reiškiniams, vietų globėjams, sargams, valdytojams, kurie dar nėra dievai tikraja to žodžio prasme, o „visas pilno ir savarankiško dievo ypatybės teturi tik vienas Perkūnas“ (Lietuvių liaudies pasaulėjauta, p. 54). Atitinkamai buvo pridėtas gamtos reiškinių sudievinimas, ir lietuvių mitologija tapo perskaityta pozityvistiškai.

Kaip tik trečiame – ketvirtame XX a. dešimtmečiuose pasirodė G. van der Leeuw, Br. Malinowskio, neužilgo – M. Eliadės darbai, religijų istorijos tyrinėjimuose atlikę ištiesą pervartą. Australijos aborigenų ar Kalahario bušmenų religijose, tiurkų klajoklių ar Sibiro tautelių mitologijose bei religijose pagaliau pastebėta sudėtinių mitinių įvaizdžių sistema, logiški ir galingi panteonai, įmantrūs kultai, intensyvus religinis gyvenimas. Gamtos garbinimo idėja buvo atmesta, nes paaiškėjo, jog gamta niekur negarbinama pati savaime, už jos reiškinių, įpintų kultuose, visada išvelgiama dievybė, jos apraiška. Evoliucinės doktrinos iš religijotyros buvo išguitos kaip kabinetiniai išprotavimai, nieko bendra su realybe neturį.

J. Balys į pokyčius, vykusius religijotyroje, nereagavo, liko ištikimas savo pasirinktom pozicijom, ir tai suprantama. Pirmiausia, radikalūs metodologiniai posūčiai moksle retai praktikuojami. Antra vertus, J. Balio įdirbis buvo ir taip galingas, nuo jo trauktis nebuvo prasmės. Trečia, J. Baliui neabejotinai labiausiai rūpėjo lietuvių tautosakos leidybos reikalai, o ne metodologiniai piruetai, ir jo sudaryti rinkiniai vargu ar kada praras savo vertę, kaip ir dvi stiprios lietuvių Perkūno studijos, parašytos dar Lietuvoje. J. Balys buvo ir liko asmuo, XX a. pateikęs pozityvistinę-evoliucionistinę lietuvių mitologijos interpretaciją, kuri buvo ir reikalinga, ir natūrali. Kiekvienos europinės tautos kultūros istorijoje tokia pozityvistinė fazė būtina. Ji reikalinga kaip radikaliam reiklaus apsiėjimo su šaltiniais pavyzdys, kaip tam tikros mokslinės laikysenos atvejis, kaip konkrečios, kadaise Europoje populiarios metodikos taikymo lietuviškajai mitologijai pavyzdys.

Trumpai tariant, Jonas Balys lietuvių mitologijos tyrinėjimuose niekada nepraras vieno iš korifėjų statuso. Su juo nesutikti galima, nepastebėti, nesiremti – nepavyks.

Gintaras Beresnevičius